

**ДЕВ'ЯТА МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ
«УРОКИ ГОЛОКОСТУ ТА СУЧАСНА РОСІЯ»
(Москва, 22–25 червня 2015 р.)**

З 22 по 25 червня 2015 р. було проведено Дев'яту міжнародну конференцію «Уроки Голокосту та сучасна Росія». Її організували Центр і Фонд «Голокост» (Москва), Інститут сучасної історії (Мюнхен) та Російський державний гуманітарний університет (Москва). Проведення стало можливим за підтримки Російського єврейського конгресу, Клеймс Конференс, фонду «Достоїнство», уряду Північної Осетії–Аланії, Інституту всесвітньої історії РАН, фонду «Династія».

Конференція об'єднала понад 100 учасників з Білорусі, Вірменії, Греції, Ізраїлю, Казахстану, Іспанії, Латвії, Молдови, Німеччини, Росії, Сполученого Королівства, США, Туреччини, Угорщини, Узбекистану та України.

Церемонія відкриття пройшла у Меморіальній синагозі на Поклонній горі, після неї відбулися «круглий стіл» освітянської сесії конференції «Обмін досвідом викладання теми Голокосту» та відвідання Монумента пам'яті жертв Другої світової війни, де жертв було вшановано хвилиною мовчання.

Наступний день склався з трьох пленарних сесій. Перша мала назву «Голокост та геноциди ХХ століття», друга – «Джерела та історіографія Голокосту», третя – «Меморіалізація Голокосту в кіно та музиці».

Третій день також складався з трьох пленарних сесій: «Місця пам'яті та меморіалізація Голокосту»; «Голокост: опір та порятунок»; «Викладання та осмислення тем Голокосту та геноцидів». День закінчився переглядом та обговоренням виняткового і зворушливого фільму «Беслан. Пам'ять» Вадима Цалікова (Росія, 2014).

В останній день було проведено одну пленарну сесію на тему «Уроки Голокосту та геноцидів. Перспективи нових досліджень».

Під час церемонії відкриття вітальні слова промовили президент Російського єврейського конгресу Юрій Каннер, директор Інституту всесвітньої історії Олександр Чубар'ян, ректор Російського державного гуманітарного університету Юхим Пивовар, провідний науковий співробітник Інституту сучасної історії Юрген Царуськи та співголова Центру «Голокост» Ілля Альтман. Вони наголошували на важливості конференції, на тому, що необхідно й надалі вивчати Голокост, цей страшний епізод в історії людства, щоб мати ознаки для виявлення нових актів геноциду та злочинів проти людяності, котрі відбуваються сьогодні. Вони також заохотили учасників продовжувати дослідження, викладання та діяльність, щоб передати досвід прийдешнім поколінням, котрі підтримуватимуть пам'ять живою.

Опісля усіх промов відбулася презентація нової книжки Д. Жукова та І. Ковтуна «Антисемитская пропаганда на оккупированных территориях РСФСР».

«Круглий стіл» з питань освіти

Ідея цього «круглого столу» полягала в обміні досвідом викладання історії Голокосту між учителями середніх шкіл із різних регіонів Росії, а також із Бельців (Молдова), Гродно (Білорусь) та Києва (Україна).

Першою темою для обговорення стало використання навчання з історії Голокосту як ефективного інструменту протидії екстремізму та ксенофобії, які, за словами вчителів, зростають у їхніх країнах. Учасники вірять у необхідність навчати учнів жити у багатокультурній країні, поважаючи багатоманітність. Крім того, деякі учасники дискусії виокремили такі концепти, притаманні сучасному суспільству, як тероризм, антисемітизм та неонацизм, – їх необ-

хідно брати до уваги при викладанні історії Голокосту. Іншою темою для обговорення стало навчання історії Голокосту в універсальній перспективі, але в сукупності з місцевим досвідом, а також шляхи порівняння з іншими нелюдяними та жакливими епізодами, як-от блокада Ленінграда або доля інших жертв націонал-соціалізму. Крім того, було підкреслено необхідність визначення пам'ятних дат, які треба вшановувати, та рекомендацій щодо способів вшанування. Наприклад, 27 січня – звільнення Аушвіцу та зняття блокади Ленінграда; 29–30 вересня – трагедія Бабиного Яру. Наприкінці також обговорили різні підходи у викладанні історії Голокосту для єврейських та неєврейських шкіл.

Стосовно проблем у викладанні історії Голокосту було зазначено, що цю тему не завжди добре сприймають інші вчителі у школі, інколи викладачі навіть чують погрози на свою адресу. Позитивною зміною, однак, є тенденція до зацікавленості темою не лише з боку вчителів історії, а й літератури.

Іншою проблемою є фактична нестача знань серед вчителів та брак педагогічних інструментів у широкому сенсі (не лише матеріалів, а й емоційних, психологічних засобів) для викладання цієї важкої теми. Було висловлено прохання про ширшу фінансову та логістичну підтримку. При цьому окремо згадано про допомогу та підтримку, отримані від фонду «Голокост» та «Яд Вашем».

Ще один серйозний недолік – незнання іноземних мов, насамперед англійської. Існує велика кількість віртуальних курсів, однак для їх використання необхідне знання англійської.

На завершення «круглого столу» було наголошено на важливості мати групу для обговорення досвіду, сумнівів, проблем, успіхів тощо, що насправді не так просто. Отже, платформи на зразок цього конгресу є надзвичайно цінними.

Голокост та геноциди ХХ століття / Джерела та історіографія Голокосту / Меморіалізація Голокосту в кіно та музиці

Першу пленарну сесію було побудовано навколо питання Голокосту та інших актів геноциду, насамперед геноциду вірмен. Однак до того, як розпочати дискусію про геноцид вірмен, було обговорено іншу думку. Вивчення геноцидів дає нам можливість побачити

універсальність цього явища з погляду злочинців, але не жертв. Ми маємо задуматися, чому певні політики та закони, що призвели до знищення націй/груп, стали можливими, та наскільки важливим є усвідомлення, чому потрібно дотримуватися демократії та універсальних моральних цінностей. Це також дасть нам можливість дослідити епізоди місцевої історії та конкретну роль кожного з урядів. У цьому сенсі, як казав Зігмунт Бауман, Голокост є не картинкою, а вікном, через яке можна побачити та зрозуміти суспільство. Вивчення та викладання історії геноцидів уможливорює глибший погляд на структуру суспільства: допомагає зрозуміти, в який спосіб воно було організоване, щоб безкарно втілити геноцид. Ми стикаємося з універсальними цінностями, але також і з універсальними недоліками.

Стосовно геноциду вірмен розгорілася жвава дискусія. Представлено було дві перспективи: вірменську та турецьку. Головною темою дискусії стало питання термінології щодо трагедії вірмен 1915 р., а саме: чи приймати термін «геноцид» на позначення вбивства вірмен та як вирішити проблеми заперечення і применшення події, якщо розглядати її лише як конфлікт або як наслідок війни, а не як намір знищити народ. Дискусія змінилася замкненим колом переліку історичних та політичних фактів щодо Оттоманської імперії, які не могли переконати жодну зі сторін.

Також цікавим було обговорення, чи можливо категоризувати геноциди на раціональні та ірраціональні, де геноцид вірмен міг би вважатися прикладом раціонального геноциду, а Голокост – ірраціонального.

Загальною проблемою постало вивчення та викладання історії геноцидів без свідків, що вже стало реальністю у випадку Вірменії та скоро стане у випадку Голокосту. Було згадано про необхідність залучення другого та третього поколінь та розробку нових методологій. Гарним посиланням до цієї теми є нова книжка під редакцією Ц. Гросс та Д. Стевіка «Коли умовкнуть свідки: Викладання Голокосту у XXI столітті у програмах, політиці та практиках» (Z. Gross, D. Stevick. «As the Witness Fall Silent: 21st Century Holocaust Education in Curriculum, Policy and Practice»).

Після цікавої та концептуальної дискусії учасники прослухали доповіді про нові джерела та історіографію Голокосту з особливим наголосом на події на сході окупованої нацистами Європи. Остан-

ні дослідження щоденників Розенберга, пропаганди Юліуса Штрайхера, подій Голокосту в Ростові та ролі угорських окупаційних військ дали нове розуміння складності подій Голокосту на сході – подій, котрі ще не відомі та дають можливість відкриття нових напрямів дослідження історії Голокосту. Знову-таки, в рамках вивчення та викладання історії Голокосту ці дослідження суперечитимуть уже сконструйованій пам'яті та поширеним нарративам, а отже, потребують окремого введення у нові методичні матеріали для вчителів та учнів. Більше того, вони зможуть зробити вагомий внесок у переосмислення різних ролей населення в рамках традиційного поділу на злочинців, спостерігачів та жертв, автором якого є Р. Гільберг.

Остання пленарна сесія цього дня стосувалася в основному репрезентації Голокосту в кіно за радянських часів та пізніше. Учасники ознайомилися з різними документальними та художніми фільмами, було підкреслено важливість цих стрічок для радянської та пострадянської пам'яті, особливо в умовах добровільної амнезії щодо Голокосту. Сесію завершив дуже цікавий огляд різних типів музики та можливостей її використання як елементу меморіалізації.

Місця пам'яті та меморіалізація Голокосту / Голокост: опір та порятунок / Викладання та осмислення тем Голокосту та геноцидів

Перша сесія стосувалася важливого аспекту в меморіалізації Голокосту. Ситуація у країнах колишнього Радянського Союзу є дуже особливою. Повернення цієї пам'яті розпочалося лише нещодавно. Існує дуже мало щоденників/спогадів про окупацію євреїв або неєвреїв, котрі описують події Голокосту. Крім того, ті з них, що публікувалися, зазнавали жорсткої цензури з боку комуністичної влади. Іншим чинником, як зазначають дослідники, є «бажання наголосити одні аспекти та замовчати інші аспекти поведінки євреїв під час Голокосту», яке переважає сьогодні серед колишніх радянських громадян. Великою проблемою також є ускладнений доступ до деяких архівних документів, котрі стосуються Голокосту. Зважаючи на усі ці причини, повернення пам'яті про Голокост на цих теренах має пройти ще довгий шлях; причому це стосується не лише історичних фактів, а й психологічних та соціологічних аспектів.

Деякі з таких нових шляхів було представлено на конференції. Наприклад, новий проект Дахау як місця різних пам'ятей: про Голокост, але також про інші злочини нацистів на території одного концентраційного табору. Це важливий і непростий підхід: як бути з різними пам'яттями та, особливо, змаганням серед жертв з однієї нації та, відповідно, їхніми власними меморіальними наративами. Важливими є дії Єврейського форуму України з увічнення пам'яті жертв Голокосту в Україні та їхні зусилля з пошуку місць масових убивств на теренах усєї країни у поєднанні з освітньою програмою. Тут знову постало питання щодо необхідності підготовки вчителів та важливості організацій на зразок «Яд Вашем» або «Клеймс Конференс». Також можна назвати Меморіальну синагогу в Москві та її роль як місця пам'яті, яке можуть відвідати учні та вчителі та яке може забезпечити відповідними матеріалами російською мовою. Сесія закінчилася дуже цікавою доповіддю про різні місця пам'яті жертв Голокосту в Новгороді та про те, як вони сприймаються місцевими мешканцями і впливають на зміну наративів та історичної пам'яті.

Друга сесія стосувалася рятівників, на ній було представлено три дуже цікаві доповіді: про демонстрацію на Розенштрассе; про використання аудіо, відео та інших документальних матеріалів для ідентифікації рятівників; про Праведників народів світу в колективній пам'яті ФРН. Усі доповіді стосувалися того, наскільки важко розподіляти ролі між країнами та людьми та наскільки складним завданням є вивчення Голокосту. З одного боку, ці теми дають величезну можливість суспільним дисциплінам, як-от психологія, антропологія, соціологія, політологія, право, філософія, долучитися до вивчення явища Голокосту. З іншого – як правило, ці дисципліни ще не скористалися з можливостей дослідити нові аспекти таких тем, як ідентичність, культурна пам'ять, колективна пам'ять, гендерні студії тощо через історію Голокосту.

Третя сесія стосувалася викладання й осмислення тем Голокосту та геноцидів. Доповіді представили велике розмаїття підходів та навчальних стратегій, котрі використовують у США, Німеччині, Росії, Латвії, Ізраїлі та Іспанії. Першою була доповідь про підходи США до поняття «злочинець» та освітні методики, потрібні для переборювання належності до країни злочинців. До якої міри мають наступні покоління бути обтяженими цією відповідальністю?

Чи можливо взагалі це перебороти? Цю проблему важко розв'язати, але, принаймні, відбулася дискусія. Доповідь, яка стосувалася Німеччини, відкрила нову перспективу для викладання історії Голокосту. Німеччина та багато інших західних країн уже дійшли до першого базового рівня знань про факти та події з історії Голокосту й нацизму. Тепер вони постали перед новим викликом, адже виникає так звана втома від уроків про Голокост. Вплив мас-медіа (кіно, книжки та Інтернет) поширюється на багатьох людей, спричиняючи надлишок інформації, отже, виникає питання, для чого може бути корисним навчання історії Голокосту. Як оцінити значення демократії порівняно із сучасними тоталітарними політичними тенденціями? Як може навчання історії Голокосту вплинути на боротьбу з упередженнями, особливо у мультикультурному шкільному класі? Як використати навчання історії Голокосту в навчанні правам людини? До речі, тезою однієї з доповідей була потреба міста Нью-Джерсі (США) у викладанні історії Голокосту задля збереження прав людини, свободи та толерантності у суспільстві.

Інша група доповідей подала огляд двох інших питань: викладання історії Голокосту в Ізраїлі та латвійські підручники. Ці виступи допомогли простежити еволюцію навчання історії Голокосту протягом останніх 20 років.

Останній блок доповідей стосувався нових інструментів у викладанні та вивченні Голокосту. Спочатку учасники почули про використання сучасних технологій та заохочення таким чином учителів до викладання історії Голокосту. Далі йшлося про роль громадських бібліотек та позашкільних закладів у стимулюванні зацікавленості учнів історією Голокосту. Причому мова йшла не лише про традиційний «продукт» бібліотек – книжки, а й про використання місця для виставок, постановок, інших соціальних заходів. Такий дуже важливий проект дає змогу залучити громадянське суспільство та родини. Наступна доповідь висвітлювала розвиток освіти стосовно Голокосту в Іспанії, з наголосом на так званій нейтральності країни. Учасники подивилися 8-хвилинне відео про дві реальні особисті історії двох груп жертв: євреїв та політичних в'язнів. Мета цього відео – надати вчителям та учням інструмент, котрий забезпечив би їх ґрунтовним знанням історичних фактів про Голокост та його стосунок до Іспанії (показуючи не-нейтральність Іспанії в той час), а також спробувати розв'язати

змагання жертв та виховувати об'єктивне і справедливе ставлення до цієї жахливої події в історії людства, вшановуючи кожну жертву як унікальну, але також розуміючи різницю у меті вбивства кожної з груп (Голокост та інші жертви націонал-соціалізму). Останньою була доповідь про трагедію у Беслані, про те, як ця подія маркувала пам'ять усіх мешканців міста і як сучасний епізод жахливого знищення громади може відігравати освітню роль.

Насамкінець скажемо кілька слів про винятковий документальний фільм «Беслан. Пам'ять». Радимо його усім дослідникам, вчителям та учням до перегляду, оскільки немає слів, котрі могли б пояснити, що це була за трагедія та що вона означала для Беслана. Стрічку присвячено 10-й річниці трагедії в Беслані й засновано на спогадах дітей, батьків та вчителів, котрих терористи взяли в заручники. Через десять років після трагедії вони розповідають про своє життя, думки, почуття та проблеми.

Висновки та перспективи

Викладання та вивчення історії Голокосту та інших геноцидів – непроста справа. Однак конференція «Уроки Голокосту та сучасна Росія» порушила п'ять важливих аспектів:

- викладання та вивчення історії Голокосту та інших геноцидів як інструмент освіти у сфері прав людини, демократії, багатокультурності та вихованні моральних цінностей, протидії расизму, ксенофобії, неонацизму та запереченню;
- як інструмент та можливість відкриття місцевого та особистого досвіду, традиційно прихованого під певними наративами пам'яті та змаганням жертвовності;
- брак підтримки з боку політиків та нестача педагогічних інструментів, особливо місцевими мовами;
- нова доба освіти стосовно Голокосту та інших геноцидів, коли лишилося мало живих свідків. Сучасні трагедії, як-от Беслан, у цьому контексті набувають особливої важливості;
- нові напрямки дослідження через маловивчений досвід Східної Європи, а також залучення сучасних суспільних дисциплін у ці дослідження.

Переклад з англійської
Віталія Боброва